

FÁBIÁN LÁSZLÓ

A vélekedő ember

S Z E M T E L E N P L E O N A Z M U S O K

Megkockáztatom, még ha vitriolos kommentárokra számíthatok is a folyvást „szellemeskedőktől”, poénvadászoktól és szarkazmistáktól, akik esetleg modorom minősítésére fordítják vissza szavaimat, létezik valami, amit jobb szó híján *parasztöszönnek* neveznék, és ami féltő otthonossággal, aggódó gazda-tekintettel kísér végig a vidéki tájon. Télen a jégkérget figyeli a vetést takaró havon, tavasszal a vizek gyors áradását, nyáron az esőtlen, perzselő szárazságot, ősszel a korai dér és fagy kártételét a gyümölcsösben. És még mi minden egyebet. Gyakori vonatkozásaim során éppen emiatt ritkán veszek kezembe olvasnivalót; bámulok ki az ablakon, míg nem röpke álmokat hajlít rám a csattogó egyhangúság. De megjegyzem a feketére száradt tavalyi ökörfarkkórót, jólesően érzékelem, ritkult a kanadai aranyvessző sárgasága, látom amint a csereszömörce fölötti őszi színpompáját, ahogyan nyárelőn az árvalányhaj ezüst hullámzását csodáltam, figyelem az egykedvű özekeket, lesem az oszlopokon, gallyakon érdektelenséget imitáló ölyveket, a kócsagok alabástrom-szobraait a mocsarakban. Újra és újra elbűvöl a sok látnivaló, egyetlen pillanatot sem érzek unalmas ismétlődésnek, sőt, mindegyiket – egytől egyig – a végtelen tér és végtelen idő egyértelmű bizonyítékának.

Kitapintható transzcendenciának.

Annak a térnek és időnek a végtelenségét, amelyben a magam – sajnos, véges – valójában én is létezem.

Végességemet mi sem jelezheti találóbban, minthogy az említett paraszt-gondokat testálom a végtelen általam belátható, féltett szeletére, létezésem részint szűkös, részint fölöttébb tágas színterére. Ellátok én, persze, hogyne látnék távolabb akár, észreveszem az augusztusi éjszakát fényes lángcsóvával tarkázó perszeidákat, de még a sejtelmesebb föld alatti üzeneteket is. Ugyanakkor azt gondolom, ez a rengeteg csoda, ez a számtalan meglepetés jószerivel együtt, a maga titokzatosságában és jelképességében megmutatkozik alkalmasint egyetlen kinyíló rózsabimbóban, vagy őszi kikericsben, hiszen jelenségük olvasata egyazon egyetemes kód szerint közelíthető. Nem tudom, nem tisztzem megítélni, nekem mennyire sikerült a kód közelébe férköznöm; gyanítom, nagyjából annyira, mint más gondolkodó társamnak ebből a kicsinyes – az, mivel pusztán földi – aspektusból.

Eszem ágában sincs elméleteket gyártani; az ugyanis azt jelentené, hogy elbizonytalanodtam abban az értékrendben, amit számomra folytonosan sugall ez a bonyolult világegyetem (persze, hogy a világegyetem, kíváncsian követem – képességeimhez mérten – a kozmikus kutatásokat!), ha saját elméletekkel rukkolnék elő, azt tanúsítaná, kételkedem önnön rendemben, avagy nagyképűen másokra erőltetnék megbízhatatlan vélelmeket. Holott éppenséggel félttem ezt a rendet, félttem értékeit, normáit,

féltem azt a paraszti világot, amelyből háromnegyed évszázada elindultam, és amellyel igazán szakítani akkor sem bírtam volna, ha akarom. Sosem akartam, igazodási irányomnak tekintettem egész életemben.

Most, amikor ezeket a sorokat rovom ebben a végeérhetetlen és pusztító kánikulában, egy sok-sok esztendővel korábbi forró nyár ötlík föl bennem. Az első nyár az után, hogy megtörtént a mezőgazdaság erőszakos átszervezése. A falu, falum már tésszesítve, a gazdák többségének azonban még vannak tartalékaik az elmúlt évekből, ameddig lehet, bojkottálják a közös tevékenységet. Néhányan vergődünk csak a rengeteg munkában, akik nem hagyatkozhatunk megtakarításokra. Behordás van. (Akkor még sem kombájnok, de még aratógépek sem; asztagok a szérűkön, ott folyik majd a cséplés.) Ketten rakjuk az asztagokat: a középkorú, szófukar asztagmester és én, a szüniidős egyetemista. Kíméletlen a hőség, négy szekér hordja a gabonát, gyorsan lerakodnak, sebesen fordulnak. Kézre adogatom a kévéket a mesternek, amikor a sarkokat, a széleket rakja, máskor pedig szórom a megfelelő helyre. Ahogy emelkedik az asztag, előkerül a kétágú kévehányó villa, azzal szedem el a szekérről fölhajigált kévéket. Helyzetem akkor válik teljesen kilátástalanná, amikor bekerül az állás, vagyis az a deszkalépcső, amiről elkaphatom és följebb továbbíthatom az asztagolni való gabonát. Semmi értelme, hogy két kocsi között lemenjek, még innom sem igen lenne időm. Pörzsölődöm az álláson.

Azon a nyáron – emlékeztetett évtizedek múlva a megrokkant asztagmester – mi ketten minden megtermett kévét megfogytunk. Nevetségesen hangzik, ám így volt. Én nem pusztán a kévékre emlékszem, hanem a hőségre is; természetesen arra szívesebben, mit jelentett a mindennapi csillapíthatatlan izzadás után alkonyatkor a folyó langyos cirógatása. Méricskélve aligha lehetett ez egyensúly, de én affélének ítéltém.

Most, ebben az elnyúló hőségiriadóban szánakozva nézem kertemet, a kiegészítő füvet, a lankadozó rebarbara leveleket, a fölmagzó papsajtot. Ekkora kertet locsolni reménytelen; esztelen vízpocsékolás. Mindössze virágaimat mentegetem. De nincs víz – például – a kukoricákra, amelyeknek – legalábbis a széleken – már zörgő sárgára égtek a leveleik, aligha telnek ki a szemek a kókadozó csöveken. Most érthető igazán a mexikói eső-himnuszok, amelyek esőistenhez fohászkodnak segítség után. Nekünk nincs ilyen himnuszunk, fél-ateista időkben – reneszánsz – érkezett el hozzánk ez a nagyszerű kapásnövény. De esőre igen nagy szükség lenne. Nem csupán a kukoricának, a napraforgónak vagy a szőlőnek, mindennek.

A parasztösztönnek szintén. Hogy éltesse. De ez a legkevesebb.

Ezen a nyáron – parasztösztön ide, parasztösztön oda – igazán a bőrünkön érezhetjük a víz hiányának komoly fenyegetését.

Mert a nagyvárosok aszfaltját locsolni kell, a villamossíneket muszáj hűteni. Az élő vízállások ugyancsak aggasztóak.

Úgy tetszik, ebben a pokoli hőségben mintha a közös gond terelgetne vissza mindannyiunkat: városlakót és falusi polgárt az ősi, földműves reflexekhez, menekedve az (időjárás) szélsőség fogságából. Talán fölérezve a gondot csakúgy, ami a vízháztartásunkat, a termést (létünk minőségét) fenyegeti. Tehát azt, ami minden-

képpen közös. Ami különben aligha a szabadság kényszere, noha nem föltétlen a kényszer szabadsága. És semmi esetre sem metafizika.

Nos, akkor még valami privát, ha egyszer fölemlegettem az időjárás mostohaságát. Kedves lényeimről: a gombákról. Kétségtelen, a gombáknak többnyire megre van szükségük, legalább annyira viszont a nedvességre, páráságra. Ez a forróság talán a micéliumokat is kiegészíti a földben. Ráadásul kérges keményre szárítja a fölszint, hogyan törhetne át páncélján a gyöngö gombaféle. Az első hóhullám idején reménykedve pásztáztam végig a futballpályát, jóllehet, nyomát sem láttam a boszorkányköröknek, amikben a szegfűgombák nőnek. Vigasztalt, hogy a pálya végében, a réten kárpótolhatom magamat sóskával, ugyanis a réti sóskát szívesebben eszem a kertnél.

Mostanra azonban sem szegfűgomba, sem sóska, elvisz mindent az aszály.

Az erdők alja csörgő száraz, lemondhatok a rókaagombáról, a galambicák íz- és színgazdag változatairól, a tinórúkról, a hatalmas őzlábakról, az ánizsgombák harsány illataról. Néztem a helyet a tölgyesben, ahol két-három éve a méretes bokrosgombát fölfedeztem, nyomát sem leltem.

Azt hiszem, elég is ezekből az aszályos gondolatokból...

Fenyegető metafora

ÁLTUDOMÁNYOS FANTASZTIKUM (PSCI-FI)

Nem vitatom, keresett, túlon túl lehatároló (reményeim szerint talán mégis kifejező) a metafora: az író *endemikus fajta*; élőhelye (*biotópja* – ha már a biológiánál rekedünk) kizárólag az emberi társadalom. Ugyanakkor többértelmű metafora: egyaránt jelöl szigorú helyhez és időhöz láncoltságot, mondjuk úgy, léthatárt. (A kifejezés a görög *endon* – 'bent' szóból származik, amely belső helyviszonyként a sumer *-da*, *-ta* suffixumokkal tart rokonságot. Például: sumer *an-ta* – 'magas'.) Plasztikusan érzékelhető (tetten érhető?) az endemia kis nemzeteknél, fogyatkozó népcsoportoknál, olyan közösségekben, amelyekben az író alapeszköze, a nyelv, veszélyeztetett. Általa ugyanis veszélyeztetetté válik az a speciális információáramlás, amely az adott közösség együttéléséből származó, azt szabályozó érzelmi azonosságát is hordozza, illetőleg a viszonyulásokat foglalja magába a sajátos társadalmi (esetenként politikai), gazdasági körülményekhez, a vonzalmat az adott természeti környezethez (házához?), tehát mindazt, ami a hosszú, századokra, ezredékekre visszanyúló múltban hagyományozódott. Ezek a jellegzetességek, mondhatni differencia specifikák hordozzák a különbségeket a nemzeti irodalmak között, noha semmi esetre sem jelentenek áthághatatlan határokat, sőt, éppen mivel irodalmak, kíváncsiságot, alkalmasint nyitottságot kezdeményeznek egymás iránt.

Míndez egyáltalán nem cáfolja endemikus karakterüket.

Éppen hogy a kiveszésre ítéltség lesz még nyilvánvalóbb: az irodalom nem maradhat pusztán irodalom, olyan föladatak terhelődnek rá, amelyek megoldására általában ugyan képtelen, viszont haszonnal vethető be a mozgósításra; sanda manipulációkra szintén. Bizonyos kiélezett társadalmi helyzetekben az erkölcsi imperatívuszok nagyobb hangsúlyt kapnak (függetlenségi mozgalmak, szabadságharc, agresszió, nemzethalál fenyegetése stb.), megváltozik az író szerepe; innét származtatható a kis népek *megváltó* irodalma, valami, ami nem tiszta irodalom, szerzője nem egyszerűen író (próféta, vátesz, népvezér). (Mellékes megjegyzés: messianisztikus vallások ugyancsak zavaros korokban keletkeznek.) Tulajdonképpen szereptévesztésben leledzik. Sokkal inkább szócsó, vagy helyezzük vissza eredeti státusába: *írnok*. Merthogy az íráság valamikor a ködbe hulló hajdanban az írnoksággal kezdődött; az írásbeliség kialakulásával megnyílt egy új társadalmi szerep lehetősége (és – persze – szükségessége), a krónikásé, aki lejegyzí, közössége számára egyezményes jelekkel rögzíti az eseményeket. Folyt ez – természetesen – írás híján szájhagyományozásképpen; előbb joculátorok, majd az írás birtokában királyi jegyzők igyekeztek megfelelni a föladatnak. Az egyik színesebben, a másik szárazabban, a harmadik hűségesebben, a negyedik fölületesebben látta el a munkát, ilyen-olyan érdekek szerint alakította a szöveget. Vagyis hazudozott. Ebből a hazudozásból vált önálló tevékenységgé az írói munka, egyre elvontabban, egyre magabiztosabban alakult – a fikció fikciója irányába. Az individualizálódás, a személyiség megjelenésével mindinkább hangsúlyozni kívánta az író függetlenségét (ami – persze – sosem lehetett valódi függetlenség!), a morális imperatívuszoknál kezdte többre becsülni az *esztétikai szabadságot*. Az egyszerűség kedvéért nevezzük formai kézjegynek. Azaz – úgy tetszik, legalábbis logikánk szerint – írói önmagát terelgette öntudatlanul endemikus helyzetbe.

Ákár a folyamatos társadalmi (vallási? politikai? gazdasági?) *normakontroll* ellenében.

Tagadhatatlan: mindig működött valamiféle ellenőrzés, olykor-olykor a csábítás bájával fátyolozva. Azon a talajon sokkal inkább az írno kapott életheletheletőséget, semmint az író. Egy endemikus faj az életföltételek (a biotóp) akár legcsekélyebb változására is reagálhat tragikusan saját jövőjét tekintve. Egyáltalán nem gondolom – persze –, hogy ezek a veszélyek pusztán a kelet-európai vagy orosz fönnhatóság alatti népek íróit fenyegetik; ha teszem azt egy Houellebecq-re gondolok, általánosabb következtetésre jutok. Az általa képviselt írófajta egyre kiveszőbbre szorul. Ráadásul nem is amiatt, mivel írnokká válnék. A kereslet fogy el, azaz: a levegő.

Ám kisebb népek, népcsoportok esetében ez a „levegőtlenység” az eszköz virtuálissá szublimálódásában jelentkezik. *Nyelvében hal a nemzet* – miként ezt, tudósként is, aggódó barátom, Pusztay János fogalmazta meg az oroszországi kis finnugor népek sorsáról. Az eloroszosítás a szovjet imperializmus beolvasztási törekvése volt a „népek nagy kohójában”. Mivel a „kicsik” államisággal még szövetségi köztársaságként (lásd: észtek) sem rendelkeztek, nemzeti intézményeik fölöttébb törekenyek voltak, ha

egyáltalán. Amelyeknek még nem volt írásbelisége, azok kaptak ugyan ábécét, rafinált módon cirill alapút, ami meglehetősen nehézkessé tette – például – a gazdag magánhangzórendszerek jelölését, ugyanakkor látványban, rápillantással orosz allúziókat ébresztett. Arról nem is szólva, hogy az orosz, amolyan lingua francaként, máig a legtermészetesebb közlekedés maradt az egykori szovjetizált nációk között. Egy ilyen kis nyelven alkotó írónak akkor van igazán esélye szélesebb nemzetközi ismertségre, ha az orosz közvetítés működik. A legfőbb gond mégis az, hogy hazai olvasóközönsége fogy el. Az a kultúra tűnik le, amely létrehozta, élte az adott nemzeti irodalmat is. Amely egyébként sokszor vátesz-írókat, megváltókat követelt hirdetőn: *a néppel tűzőn, vízen át. Vagy a népért síró bús, bocskoros nemes* pózát terítette rá. Abban a minutumban történelemben „taszította” a politikai szerepeket magukra öltő írókat, költőket: a nemzeti sors kreatúrái lettek. Egyszerűen kivonta őket az irodalomból, az egyetlen hiteles közegükből. Az író mint csudabogár, az irodalom mint kuriózum vagy attrakció. (Gondoljunk a filmre. Hét szűk esztendeig reménye volt, hogy művészté válik, jöttek a bő esztendő, elcsábította a mutatványosdi. Valami efféle alulkulat a képzőművészetben, amit ráadásul a műkereskedelem mindinkább divatba manipulál.)

Az ősi India legbecesebb írásos műveit szentté emelt, különálló nyelven – szanszkritul – alkotta meg. Köznapi értelemben érinthetlenné tette.

Ellenirányú példák is hozhatók. Valamikor a múlt század hetvenes éveinek elején a közép-finnországi kis kikötővárosban szálltam le a vonatról. Elindulva úti célom felé, mindenütt nagy transzparenszeket láttam kifeszítve az utcák fölött. Ismerősnek sejlő, ám mégis érthetetlen nyelvű fölirotokat betűzgettem róluk. Megkérdeztem finn barátnőmet, milyen nyelv ez. *Rauman kieli* – válaszolta, majd elmagyarázta, hogy igenis, ennek a városkának van saját nyelve, amely jórészt finn grammatikán épült föl, ám svéd, orosz, német és ki tudja még milyen más nyelvek tapasztottak hozzá ilyen-olyan elemeket. Kevercs. Ezen a nyelven azonban – ha emlékezetem nem csal – egy buzgó lokálpatrióta tanár irodalmat kezdeményezett, és könyvkiadás folyik rajta. Mondhatni: ez a (mű)nyelv afféle írói spanyolfal, művészi ambíciókat lehet rejteni mögé – esetleg a leleplezés, az otromba kritika kockázata nélkül.

A triviális, a szlenges köznyelv alkalmi szakrifikációja.

Mondanám: gesztus az elmúlásnak.

Mert hogy meddig ebben a végeláthatatlan globalizációban? Amelybe most éppen betörni látszik (látszik?) valami tőle egészen idegen, fennsőbbeséges dadusok által pátyolgatott invázió, amely majd – megkerülhetetlen – nyelvi szigeteket fog létrehozni; időlegesen akár irodalmakat (amelyek legalább az invázió történetét szeretnék rögzíteni). Relevanciájuk valójában ott és akkor (abban a biotópban, vagy még alább merülve a biológiai metaforában: *mikrohabitatban*) lesz (marad?) érvényes, amíg el nem nyeli a globalizáció (nevezhető: euro-amero civilizációnak). Szükségképpen, természete, szándéka szerint kebelezi be.

Noha a globalizáció a lényegek egybemosására pályázik, terepe és eszköze a föl-színesség. Az irodalom, egyáltalán: a komoly művészet (mivel lényeg rejlik benne)

ellenáll, tehát le kell cserélni. Ki kell szorítani élőhelyéről, föl kell számolni biotópját. Látható, hogyan történik; luminiscens, arany-, ezüstsújtásos könyvborítókba burkolt rotációs papíron ritka sorok, divatos közhelyekkel, fölületes mesékkal. Bódítóan cukros giccs-falatok festményként, plasztikaként vagy éppen zeneként fölcímkezve. Zagyvábbnál zagyvább filmkínálat – pszichopáták, szociopáták, egyéb vámpírok vérpatakjaival, csodafegyvereivel – alkalmanként úr-matricázva. A mitikussá avatott sunyi bárgyúság. Az ugyancsak szociopata politikusok (korunk „demokratikus” ideáljai), egyéb hatalmaskodó gazemberek örömeire, vélelmezett dicsőségére.

Mit is kereshetne itt az igazi irodalom, a tisztességes művészet? Többé nincs élőhelye; amit annak hitt, ott a kor bűneihez korrumpálódott szemét gyülemlik. Remény esetleg itt-ott a mikrohabitat. Történeti tapasztalás: a gondolatot mindig nehéz volt teljességgel elpusztítani. De nem is gyorsult föl ennyire az idő eleddig. És nem volt ilyen totális az agresszió. Elérkezett a negatív utópiák kora. Az ember egyre gyakrabban manifesztálja, hogy amire képes – az képtelenség.

Mégsem biztos, hogy messianisztikus irodalomra lenne szükség. Inkább igazi irodalomra – a maga nyelvi, fogalmi, formai tisztaságával. Ami nem reklám, még csak nem is plakát. Szuverén önmaga. Amit az endemia fojtogat.

Ez az írás a 2015 szeptemberében Badacsonyan tartott Finnugor írók kongresszusának ihletésére született, noha annak nem summája, csupán egy résztvevő félszeg reflexiója.